

SKUTEČNOST V ANTICKÉM ZRCADLE

JANA VRAJOVÁ

Hovoříme-li o obrazu dějin v české literatuře, pak není bez zajímavosti ani reflexe období antického starověku. Soustavněji byla tato dějinná etapa reflektována na počátku 20. století J. s. Macharem. Vztah tohoto autora k antickému odkazu je natolik specifický, že si zaslouží naši pozornost.

Do poloviny 90. let 19. století byly antické prvky v Macharově tvorbě latentní, v některých případech možná dokonce nevědomě použité či lehce parodované, zlehčováné. V polovině 90. let nastává obrat – z Machara se postupně stává vyznavač antiky.¹ Sbíрка 1893–1896 (vyšla v roce 1897) obsahuje kromě osobní lyriky (navazující na *Confiteor*) i epické nebo lyrickoepické básně, z nichž tři mají antické náměty (*Valerius Asiaticus*, *Julian Apostata*, *Nero*). Všechny tři básně byly přejaty do pozdějších vydání sbírky *Golgata*. Jinak je sbírka 1893–1896 účtováním s dosavadní tvorbou. Obsahuje verše, které vznikaly před nebo v průběhu bojů o Hálka a jsou jejich bezprostředním ohlasem. Machar také tuto knihu nezachoval jako celek, mnohé z básní převedl do *Golgaty* (1901).

Mezi těmito dvěma knihami existuje úzké pouto. V obou se setkávají hlavní momenty současné etapy Macharovy tvorby a spojuje je také do té doby u Machara nepříliš častá poezie s historickou tematikou.

F. X. Šalda nebo F. V. Krejčí přijali nadšeně historickou poezii zmíněných sbírek. Šalda dokonce spolu s Juliem Fučíkem nalézá v těchto básních nejvýznamnější Macharův umělecký přínos české poezii.

Šalda Macharovu cestu k historické poezii nazývá cestou psychologa. „Až dosud nazírali básníci minulost příliš mytologicky nebo na opačném extrémě, skoro výlučně archeologicky a popisně. [...] Machar [...] chytil to intimní kouzlo skutečného života, tu věrnou, poctivou, střízlivou jeho náladu. [...] Ostatní básníci zachycovali spíše minulost v nehybných momentech, násilných zkratkách strnulých a idealisticky zhuštěných...“² Podobně Šalda charakterizuje rozdíl mezi antikou Macharovou a Vrchlického: „Vrchlického antika je antika barokní, pudrovaná, s mytologickým aparátem. Je to antika – romantická, sentimentální a galantní. Antika falešná i rýmovanou svou formou. Machar, cítíte to všude, je antický harmonickou svou duší, opilou sluncem, životem a krví. Je antický rasou své duše jako byli antickými Goethe i Nietzsche. Je antický i tím dusným fatalismem...“³ Právě ve výše citovaných místech Šalda přesně vystihl novost a odlišnost Macharovy poezie s historickou tematikou – totiž zachycení konkrétních lidských osudů v historických situacích třeba i nikterak významných.

Kritika F. V. Krejčího v *Rozhledech* se s Šaldovou shodovala nejen v tom, že knihu kromě časového úseku pojí jednota umělcovy osobnosti. Krejčí se rovněž pokusil vystihnout a vyzdvihnout podstatu Macharovy historické poezie. „Jsou tu zárodky pokusu promítnouti ‚legendu věku‘ prostředím moderní duše, ne tedy jen vyzdvihnouti nestranně, objektivně (totiž studeně) ty rysy, které každá běžná učebnice dějepisu přiznává jí jako jejího ducha. Ba právě naopak, vřelost a životnost těchto básní je v tom, co mají nehistorického, ryze a věčně lidského.“⁴

Ve sbírce *Golgata* se začíná naplno projevovat později pro Machara typický obdiv k silným individualitám a až k blasfemii vyhocený odpor ke křesťanství. Ten je nejjasněji formulován v básni *Na Golgati*.

Do sbírky *Golgata* je zařazena také báseň *Spirála čili Na sklonku století*, v níž Machar předkládá svůj pohled na vývoj lidstva. Báseň je uvedena definicí spirály a začíná popisem vývoje člověka podle Darwinovy teorie. Jako refrén se posléze několikrát ozve s mírnými obměnami: „Lidstvo se žene / spirálou vířivou, / prostorem beze hrází, / bez hloubi, výšky, / šíře a délky / v neznámo dál.“ Minulost, kterou Machar nazývá modravým netvorem, jde za lidstvem (které je přirovnáno k bájnému Ahasverovi) a „sžírá to všecko“.

Kruh devatenáctý (devatenácté století) básník charakterizuje tradičně jako věk páry, chemie, fyziky, ale i zestárlého boha, řady pěkných bitev, plný umění, ale také marných nadějí a neštěstí. Hnací silou spirály je podle Machara „zahořklá síla útrap a bolů“. Básník se začíná na lidskou existenci dívat z odstupu, z nadhledu, začíná se sblížovat se stoickou filozofií rezignace, která byla oblíbená na konci století, a antickou skepsí. Tím se mění také Macharovo umělecké gesto – z rebela bouřícího se proti společnosti se stává novodobý stoik, který z nadhledu a s jistou dávkou skepse popisuje dějinné události. Tento úhel pohledu na historii, lidstvo se pak promítne i do jeho následující tvorby – cyklu *Svědómím věků*.

Z výše uvedeného je zřetelná Macharova stylizace do toho, který má právo zasáhnout do historického vývoje lidstva. Tato stylizace koresponduje s Huizingovou teorií básnictví zrozeného ve hře. Akceptujeme-li fakt, že staré básnictví bylo zároveň kultem, sváteční zábavou, společenskou hrou a básník byl vates (tedy posedlý, boha plný, vědoucí), pak obraz archaického básníka (jehož úloha musela být zároveň sakrální i literární), který nám vyvstane, je podobný tomu, který se svou osobností a tvorbou pokusil vykreslit Josef Svatoopluk Machar. Vědomě se zapojil do oné „posvátné hry“, v níž básnictví nemá jen estetickou funkci a není tedy možno ho vykládat a rozumět mu pouze na estetickém základě. Vědomě se stylizoval do role syna božího (viz zejména báseň *Modlitba Ovidiova*), a tím opětovně mytizoval pozici básníka.

Pozitivní ohlas kritiky na Macharovu historickou poezii předchozích sbírek jej povzbudil k uskutečnění již dříve sestrojeného plánu pokusit se (tak jako před ním Hugo a Vrchlický) vytvořit cyklus básní zachycujících lidské dějiny od nejstarších dob po současnost. Jestliže se do této chvíle v Macharově tvorbě objevovaly texty reagující na nějakou historickou událost či popisující nějakou historickou osobnost víceméně ojedinele a nesouvisle, pak teď již začíná mít Macharův pohled na dějiny ucelenou, promyšlenou koncepci.

V prvních dvou knihách cyklu *Svědómím věků* (*V záři helénského slunce* – 1906, *Jed z Judey* – 1906) se básník již otevřeně přihlásil k antice a jejímu odkazu. Machar sám charakterizoval tuto etapu své tvorby v knize *Třicet roků* takto: „... došel jsem k poučce starého Goetha, že největším štěstím člověka je osobnost, individualita, nerozpolštěný, celistvý člověk, a začal jsem jej hledat. A našel jej v antice. A našel jsem, že tuto antickou nerozpolštěnou osob-

nost zabilo křesťanství. A řekl jsem to. Nebyl to Nietzsche – znám od něho dodnes tuze málo – ale došel jsem sám k tomu cestou, jak jsem ji tuto popsal. Vznikly knihy *V záři helénského slunce, Jed z Judey, Řím ...*⁴⁵

Machar se tedy ve svých básních soustředil na realitu života antického člověka, v portrétech lidí pak preferoval silné osobnosti. Zdrojem jeho básní jsou antičtí historikové; antickými básníky či antickou mytologií se zabývá jen okrajově.

V ostatních lyrických básních Machar projevil znalost antických reálií, když do nich vložil zeměpisné názvy jako Tayget (vysoké pohoří na Peloponésu), Olymp, Ossa (pohoří na pobřeží Thesálie; podle mytologie byli tvůrci Ossy Giganti, když bojovali proti olympským bohům), Peneus (hlavní řeka v Thesálii). Postavy řecké či římské mytologie se Macharovi stávají spíše symboly vlastností, které jim byly přisuzovány, nebo prostoru, kterému vládli. Tak například v básni *Modlitba* oslovuje autor zemi slovy: „ty vážná matko tiché Proserpiny.“ „Světlovlasý Foibos“ je symbolem slunce, slunečního jasu (báseň *Antická krajina*; viz výše v poznámkovém aparátu Apollón), podobně Afrodita se stává synonymem pro lásku (*Modlitba*), Eós pro ranní červánky (*Za ranního úsvitu v Athénách*).

Zmiňovaný důraz na lidskou odvahu, dodržení daného slova, hrdost, v latině souhrnně označované jako virtus – to jsou témata, která se Macharovou tvorbou zaměřenou na antiku prolínají. Machar se zejména v *Jedu z Judey* pokusil o navržení nového axiologického systému, opírajícího se zejména o antickou tradici. Vedlo ho k tomu jednak zklamání z křesťanství, jednak zklamání ze společnosti, v níž žil a jejíž byl součástí. Na vrcholu hodnotového žebříčku (jak vyplývá z jeho textů) byla právě ona virtus, jak jí rozuměli staří Římané – mužná zdatnost, síla, odvaha, statečnost, ale i síla ducha, mravní síla (řecký významově podobný termín byl ἀρετή). Křesťanství později virtus převzalo, významově modifikovalo a zasadilo do své terminologie coby označení pro ctnosti. Profánní řečtina znala čtyři základní ctnosti (tradováno od Platóna): moudrost, statečnost, mírnost, spravedlnost. Scholastika přejala Aristotelův výklad ctností (chápal je jako střed mezi dvěma extrémami) a začala je označovat jako ctnosti kardinální, jichž mohli dosáhnout i pohané. Posléze k nim připojila ještě tři ctnosti teologické: víru, naději a lásku. Je zřejmé, že Macharovi bylo bližší ono antické pojetí ctností. V otázkách morálky se pak ne zcela důkladně obracel ke stoicismu.

V epických básních se Machar pokusil zpracovat jak antickou mytologii, tak dějiny. Šlo mu však především o reálného člověka starověku a také o zachycení řecké a římské národní povahy. Nebyl však schopen se oprostit od zažitých schematických charakteristiky „národních povah“ starověkých národů. O Řecích píše vzcně, učeně, poukazuje na jejich filozofii, oslavuje jejich statečnost, moudrost, touhu po kráse a svobodě (zdůrazňuje např. líčení olympijských ideálů). Naproti tomu jsou-li Římané v centru jeho básnické inspirace, texty dostávají ráz kronikový a většina z nich má politicko-didaktický nádech.

Ovšem v mnohých básních s římskou tematikou se Machar také pokoušel vystihnout a zachytit momenty, které vedly římskou společnost do krize, z níž už nebylo cesty ven. Začátek úpadku vidí v lidské zlobě a zvlí vedoucí k tyranii a upřednostňování vlastních zájmů. Nejprve je tato svévole charakteristická pro nepřátele Říma – například v básni *Hněv Afroditin* je tato vlastnost přisuzována obyvatelům Kartága a zejména kartaginskému vojevůdci Hamilkarovi, který si dovolil přepadnout Akropoli a vyloupit Afroditin chrám. Bohyně ho ovšem nenechala bez trestu a uspokojil ji až černý dým stoupající ze zničeného Kartága. Posléze je však lidská zvrácenost a sebestřednost přičena také Římanům. Machar jí dává plně

vyniknout v básni *L. Mummius*, která je fiktivním rozhovorem dvou řeckých plavců na loďce v korintském přístavu o zničení Korintu pod velením konzula Lucia Mummia.

V textu jsem se pokusila popsat základní rysy Macharova vědomého příklonu k antice a zejména obdiv k antickému člověku, který je v Macharově podání nositelem antických ideálů – cti, odvahy, přímosti, kázně, řádu. Není to mnohdy člověk reálný, byť si v některých případech právě na historičnosti postav Machar zakládal, ale člověk jako typ, model, na němž Machar demonstuje obvykle jednu dopředu zvolenou vlastnost (např. básně *T. Manlius*, *Posel*, *Hannibal ante portas*). Na tuto vlastnost pak zredukuje celý komplex osobnostních rysů tvořících charakter člověka. Zde bych v souladu s dobovou kritikou A. Procházky viděla sklon Macharovy poezie k didaktičnosti. Didaxe je ještě v několika případech umocněna snahou u historicky méně známých postav dokreslit jejich život, případně vysvětlit jejich roli ve starověkých dějinách, nebo naopak u velmi známých postav připomenout méně známé skutečnosti či prostou deskripci přiblížit jejich činy (*Jeden z desáté legie*, *Smích Crassův*, *L. Mummius*, *Senatus populusque Romanus ad.*).

Právě pro snahu vytvořit model, typ Machar neodmítá tradované vědomí „národních povah“ Řeků a Římanů.

V Macharově snaze vystihnout příčiny pádu Říma nevidím ani tak pokus o nalezení objektivních faktorů, které zapříčinily konec velké etapy dějin, jako spíše opět příklady modelových situací, na nichž demonstuje, jakým způsobem může ovlivnit historii negativní chování těch, kteří mají moc nad lidskými životy. V tomto bodě se ovšem Macharova historizující poezie stává pro svou dobu vysoce aktuální, třebaže i zde poněkud didaktizující. Machar byl příliš zaujat veřejným děním, aby mohl pominout jeho reflexi ve svých básních, byť inspirovaných dávnou minulostí.

POZNÁMKY

1 Podobně o tom Karel Svoboda: *Antika a česká vzdělanost*. Praha 1957, s. 305.

2 Šalda, F. X.: „Dva básnické osudy české“. In: Šaldův zápisník VI, 1934, s. 262, 275.

3 Tamtéž.

4 Krejčí, F. V.: „Machar 1893–1896“. *Rozhledy* 1897, s. 211–213.

5 Machar, J. S.: *Třicet roků*. Praha 1919, s. 137.

Zusammenfassung

Jana Vrajevová: Die Wirklichkeit im antischen Spiegel

Machar sucht für den Niedergang des Römischen Reiches keine objektive Gründen, die das Ende einer großen Epoche des Geschichte verursachten, sonder eher Beispiele für Modellsituationen, in denen er demonstrieren kann, wie die Geschichte von der negativen Handlung von denen beeinflusst wurde, die Macht über das menschlichen Leben haben. In diesem Punkt wird Machars historisierende Poesie für seine Zeit hoch aktuell, auch wenn einigermaßen didaktisch. Machar hat sich mit dem öffentlichen gesellschaftlichen Geschehen intensiv beschäftigt, und es hat ihn gezwungen, auch Zeitgeschehen in seiner historisierenden Poesie zu reflektieren.